

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dînî, İlmî, Edebî
Araştırmalar Mecmuası

Cilt: V, Sayı: 2

Haziran — Şaban 1401

SAHİBİ

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI

Adına Başkan

Selçuk ERAYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemeri Cemal Yener

Cad. Nr: 132 VEFA/İST

Haberleşme ve Hâvele

PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL

TURKEY

Fiâtı: 150 lira

Abone şartları:

Yurt içi: 600 lira

Yurt dışı: 1.200 lira

İÇİNDEKİLER

Hicret Kriteri

İ. Lütfi ÇAKAN 3

Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve
İlimlerle Olan Münâsebeti

Celâl KIRCA 17

İLYAS (a.s.) Hakkında bir
Araştırma

Dr. Abdullah AYDEMİR 27

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık
Müessesesi

Ziya KAZICI 39

Fal, Fahnâme ve «Fâl-ı Reyhân-ı
Cem Sultan»

Dr. Hâil ERSOYLU 69

Kayseri Raşid Efendi Kütüphâne-
sinde Peygamberimizin Hayatı ile
İlgili Türkçe Yazmalar

Dr. A Vehbi ECER 83

İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i
Meşâyihî:

97

İslâmî İlimler Fakültesinin Tertip-
lediği «Hicret Kongresi» başarılı
Geçti

119

Şer'î Siciller

Atilla ÇETİN 123

«Hicret Kongresi» Başarılı Geçti 127

Nesredilmeyen yazılar istenildiğinde iâde edilir. Mecmuanın is-
mi zikredilmeden iktibas edilemez.

Fal, Falnâme ve “Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan”

Dr. Halil ERSOYLU

İnsanlık tarihinin belgelere dayanan bütün dönemlerinde falın, az veya çok ölçüde yer edindiği, bilinen bir gerçektir. Kökü bilinmeyen ve Arapça bir kelime olan fal «gelecekte olacak işlere ait işaret» anlamında kullanılmıştır. Milâttan en az 4000 yıl önce, Çin, Mısır, Babil, Eski Yunan gibi geçmiş medeniyetlerde falcılığın önem taşıdığı, dini ve hekimliği tamamlar nitelikte olduğu, hattâ özel veya genel meselelerin çözümlenmesinde başvurulan başlıca yardımcılarından sayıldığı görülmektedir. Falcılık, bazan sihirle (Mısır’da olduğu gibi) bir arada yürütülmüştür.

İslâmlık öncesi Arap yaşayışında fal büyük değer taşırdı. İslâm dininin mukaddes kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’de «fa’l» kelimesi geçmemekte ise de El-Mâide Sûresinde, hangi ve ne şekilde kesilmiş hayvanların etinin yenilebileceği (3. âyet); içki içmek, kumar oynamak gibi şeylerin haram kılındığı (90. âyet) bildirilirken, ezlâm (fal okları) ile hareket etmek de yasaklanmaktadır. İslâm peygamberi Hz. Muhammed de yalnız hayrı gösteren işaretlere değer verip çevresindekilere de böyle davranmalarını tavsiye ederek bu tür belirtiler için «fal» sözünü kullanırdı. Müslümanlığın yayılması ile falcılık —bu yeni inanç gereği— gözden düşer. Fakat büsbütün ölmez, bazı çeşitleri İslâmî bir renge bürünerek bir ihtisas dalı haline gelir. Ve daha sonraları da fal kelimesi «Tanrı’ya her zaman umut ve güven beslenilmesini tavsiye eden bir güzel öğüt» anlamında yorumlanır.

Mevzuâtü’l-Ulûm, Mebâniyü’l-İlim, İbn-i Haldun Mukaddimesi, Dâ-iretü’l-Maârif ve Keşfü’z-Zünûn, ilimlerden bahsederken «ilmü’t-tefeül ve’l-kur’a, ilmü’l-fâl ve’l-kur’a, matlab-ı ilm-i fâl, ilmü’l-fâl» gibi adlarla falı, İslâmî ilimler arasında gösterirler.

Günümüze kadar ulaşan falın pek çok çeşidi olmuştur. Başlıcaları: Tayre (zehr, iyâfet de aşağı yukarı bunun gibidir) de çeşitli kuşların ve hayvanların uçuş, yürüyüş, konuş, titreyiş ve seslenişlerine bakılarak anlamlar çıkarılan bu fala göre kuşların ikişer ikişer ötmesi uğursuzluk sayılarak şerre (kötülüğe), üçer üçer ötmesi de kutlu sayılarak hayra (iyiliğe) alâmet diye kabul edilmiştir. Kuş ötüşlerinin böyle bir değerlendirilmeye gidilmesinde kötülük anlamına gelen Farsça bed kelimesi ile Arapça şer kelimesinin iki harften (aslında şer sözünün muzaaf yani «şerr» şeklinde üç harf oluşu dikkate alınmamıştır), iyilik anlamına gelen Farsça nîk ve Arapça hayr kelimesinin üç harften meydana gelmesi rol oynamıştır. Yine bu fala göre ava veya bir yola çıktığı zaman, av hayvanının sağdan veya önden görünmesi hayr, soldan veya arkadan gelmesi de şer şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca yaş dala konan kuşun iyilik, kuru dala konan kuşun ise kötülük habercisi olduğu inancı yaygınlaşmıştır.

İhtilâc; insan vücudundaki bazı organların oynaması, seğirmesi ve benzeri hallerine dayanılarak, bunları çeşitli olay ve durumlara yorma falıdır. Halk arasında geniş ölçüde ilgi görmüş, bu yüzden de ihtilâc-nâme, kütüb-i ihtilâc gib adlar altında eserler yazılmıştır. Bu falın Zulkarneyn'e veya Danyal'a atfedilmesi bir isnattan öteye gitmez. Göz seğirmesi ölüme, sağ kulağın çınlaması iyi anılışa - dostun yâdetmesine, sol kulağın çınlaması ise kötü anılışa - düşmanın yâdedişine, ayakların kaşınması çıkacak bir yolculuğa, avuç içinin kaşınması umulmadık bir yerden gelecek paraya, gözün yol kesmesi (kırılmadan bir süre derin derin bakması) aileden olan vey çok sevilen bir kimsenin geleceğine işaret sayılmıştır.

Kehânet; İslâmlık öncesi Arapları arasında çok yaygın olan bu ilmin en ünlü kişileri Satîh ve Şak idi. Bu iki kâhin, İslâm peygamberinin geleceğini ve onun son elçi olacağını, getireceği dinin gelmiş geçmiş en iyi din olacağını halka bildirmişlerdir. Tabii bu «gâibin bilinmesi» durumu Hz. Muhammed'in gelişi ile son bulmuştur. Öyle ki, «Peygamber geldikten sonra, kâhinlik olmaz» şeklinde bir hadîs rivâyet edildiği bilinmektedir. İmâm-ı Râzî'nin Sirri'l-Mektûm adını taşıyan eserine göre kâhinlik iki çeşittir. Birincisi, bazı kişilerin, özelliklerinden dolaydır ve bu durum çalışmakla olamaz (irafete giren çeşittir.). İkincisi ise cin ve şeytan ruhları ile temasa geçmek ve doğru yoldan sapmakla bulunan kehânettir. Bu tip kehânete Şamanlarda da rastlanılmıştır. Za-

ten Şamanların dört esas görevinden biri de gelecekte haber vermek idi(1).

Kitfe; koyun kemiğinde bulunan renk renk ve çeşitli çizgilere bakılarak meydana getirilen faldır. Buna göre yeşil renkli çizgi bolluk ve ucuzluğu, siyah renkli hat darlık ve kıtlığa, kırmızı çizgi kan döküleceğine sarı çizgi de hastalığa alâmet diye kabul edilmiştir.

İrâfet; su doldurulmuş bir kaba, billûr gibi parlak bir topa veya güneş gibi yuvarlak ve parıldayan bir nesneye bakılarak görülen renk ve şekillerden anlam çıkarılan fal türüdür. İrâfet falcısına arrâf adı verilmiştir. Gâipten haber vermek amacıyla bakılan bu falın bir çeşidi de küçük bir çocuğun sağ elinin baş parmağına bir damla siyah mürekkep damlatılıp bazı duaları okuduktan sonra, onun gördüklerini anlattırarak yorumlamak şeklindedir. Bir başka irâfet falı da; içinde yaşanan zamanda meydana gelen bazı olaylarla, gelecekte olacak bir takım olayları istidlâl (akıl yürütme) ile bilmektir. Ancak, iki olay arasında gizli bir ilgi ve benzerlik veya karışıklık ve bağ bulunması esas unsur olarak kabul edilir. Bu ilimle uğraşan çok tecrübeli olması, hattâ yaratılıştan bu işe gereken hal ve kuvvette bulunması şarttır. Anlatıldığına(2) göre Büyük İskender İran Şahı ile karşı karşıya geldiğinde Darhus ona «askerleri savaşa sokup öldürtmektense, seninle boy ölçüşüp sonucu ona göre tâyin edelim, ya sen beni öldürürsün, ya da ben seni» demiş. Bu söz Büyük İskender'i çok sevindirmiştir. Çünkü Darius önce kendisinin ölümünü ağzına aldığından gerçek de öyle olmuştur.

Firâset; insanları huy açısından değerlendirirken, yaratılıştan gelen renk, şekil ve uzuvlarını gözönüne alarak hüküm vermek için kullanılan faldır ki, bu, özellikle eskiden cariye ve köle satın almakta kullanılmıştır. Firâset falına göre saçı yumuşak kıllı bir şahıs kötü huylu ve korkak; saçı sert kıllı bir kimse cesur, yiğit; gözleri iri biri hileci ve hırsız; gözleri küçük olanda utanmaz ve arsızdır. Yine bu fala göre insanın elinde, ayağında veya alnında bulunan çizgilerin uzunluğu, kısalığı, genişliği ve birbirine yakınlığı o kimsenin ömrünün uzun veya kısa olacağına, mutluluk veya mutsuzluk içinde yaşayacağına bir işarettir.

Kıyâfet; insan, at, deve, katır, merkep ve benzeri canlıların yumuşak topraklı yolda giderken bıraktıkları ayak izinden anlam çıkarma

1 — Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü, s. 217.

2 — Mevzuatü'l-Ulûm, c. 2, s. 287.

ilmidir. Bu ilmi iyi bilen biri gördüğü izden, izi bırakanın erkek mi, kadın mı, genç mi, yaşlı mı olduğunu anlayabilir(3). Bununla ilgili olarak bir de kıyâfet-i beşer ilmi vardır; başlangıçta, şüphe edilen hallerde bir çocuğun, babasından olup olmadığını belirlemek için kullanılırdı. İmâm-ı Şâfiî'nin bu konuda yazdığı El-Kıyâfet adlı eseri Akşemseddin'in oğlu Hadullah Hamdi (ölm. 909) ve Şeyh Ömerü'l-Halvetî (ölm. 1030) şiiire çekmişlerdir. Kıyâfet yapılırken kaif (kıyâfet ilmine sahip olan kişi) ellerini erkek çocuğun pehlû (yan, böğür) kemiğine koyarak dikkatlice dokunur, sayısını anlar ve sonra da baba üzerinde aynı işlemi tekrarlar. İkisinin durumları arasında farklılık görürse çocuğun, o babadan olmadığına karar verir. Yalnız, bu işi yapan kaifin tecrübeli ve işinin ustası olması da esas şart sayılır. Kıyâfet hakkında Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünnûn'da(4), oldukça geniş bilgi vermektedir. Türk Divân edebiyatında kıyâfet, nesep tesbitinin ötesine geçerek bir çok eserlerin (kıyâfet-nâmelerin) meydana getirilmesine sebep olmuştur.

Buraya kadar anlatılan fal çeşitleri içinde ancak kıyâfet ve firâset falı İslâmlık tarafından zararsız, hattâ doğru görülmüştür. Meselâ İmâm-ı Şâfiî zaman zaman kıyâfet ilmine başvurmuştur. Bu çeşit fala dair eser yazanlardan H . Ali(5), Ca'fer-i Sâdık(6), Şeyh Muhyiddîn-i Arabî(7) gibi ünlüler gösterilebilir. Dinî açıdan kaabul edilebilen asıl fal, kitap falıdır. Çünkü bu falda sadece hayra işaret vardır. Oysa ki, diğerlerinde hem hayra, hem de şerre belirti söz konusudur. Kitap fal-ları içinde en makbul sayılanı Kur'ân'dan açılan fal olup, özel olarak Kur'ân falı adı ile tanınır. Fakat büyük İslâm Şairi Mehmed Âkif Kur'ân'dan fal bakılmasını hoş karşılamamıştır:

«İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkiyle bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!»(8).

Kur'ân falı;esasta aynı ise de şeyh ve bilginlerin okudukları duaların değişik olması dolayısıyla bazı çeşitleri vardır. Kur'ân falı açacak olan kişi abdest alarak bazı âyetlerle fala ait duaları okur, usûlüne uygun bir şekilde Kur'ân'ı açtıktan sonra sahifedeki yedinci satıra baktı-

3 — Taşköprü-zâde Ahmed Efendi (Sadeleştiren: Mümin Çevik: Mevzûâtü'l-Ulûm, c. 2, s: 283.

4 — c. II, s. 1366-1367.

5 — Reml-i Hazret-i Ali.

6 — Risâle-i Fâl-nâme li Ca'fer-i Sâdık.

7 — Tefeül-nâme-i Muhyiddîn-i Arabî.

8 — Safahat (İkinci Kitap), 1975, s. 170.

ğında gözüne rastlayan ilk harfi dikkate alır. Başka bir tarz olarak Kur'ân'ı açınca sağ taraftaki sahifeye iyice bakıp tesbit ettiği «Allah» sözü sayısınca sol yandaki sahifeden çevirerek yine aynı sayı kadar satırı, yukarıdan aşağıya doğru saydıktan sonra varılan satırın birinci harfini hesaba alır. Bu veya benzeri yollarla bulunan harf manzum veya mensur olarak hazırlanmış «değerlendirme cetveli»nde yorumlanır. Meselâ bulunan harf elif (a) ise bunun, cetveldeki karşılığı şudur: «Elif gelse hayrdur ve sürürdür (sevinçtir). Tamam rahatlıktur. Dükeli (bütün) umûru (işleri) ve muradı hasıl olmakdur (olacak demektir)» (9).

Kur'ân falı dolayısıyla İran'da basılan Kur'ânların arkasına bir falname bölümü eklenmiştir. Hafız Divanı, Sâdî'nin Gülistânı, Mevlânâ'nın Mesnevisi ve bazı ünlü şairlerin divanları ile Ahmediye, Muhammediye, Envâru'l-Âşıkîn gibi geniş kitlelere mal olmuş eserlerle açılan, kitap falının ne derece ilgi gördüğü, yayıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

Kur'a faalı; «bu da İslâmî fal ilmine uygun bir faldır» (10). Bu falda bazan kur'a taşları, bazan da bir kâğıt üzerine yapılmış noktalar ve o noktaların meydana getirdiği şekiller üzerinde durulmuştur. Kur'a falını, Hz. Muhammed'in savaşa giderken, hangi hanımını yanına alacağını tesbit işinde kullandığı rivâyeti de vardır.

Bütün bunların dışında çay falı (çay bardağının dibinde kalan çay yapraklarının gösterdiği şekillere bakarak geleceğin olaylarını bilmeye çalışma), kahve falı (kahveyi içtikten sonra fincanı ters çevirip telvenin aldığı şekillerden anlam çıkarma), çingenelerin «bakla dökme» ve ona benzeyen «para, zar ve benzeri şeyler dökme» falı, iskambil falı (kartomansi), kafatasının şeklini incelemeye dayanan kafatası falı (frenoloji), el falı yani el ayasındaki çizgilerin yorumlanması (kiromansi), bulut falı (nefelomansi), ateş falı (piromansi), rüzgâr falı (ostromansi), tuz falı (halomansi; düz bir yere serpilmiş tuzun aldığı şekile bakma), balmumu falı (seromansi; eritilmiş balmumunun girdiği biçime göre anlam verme), el yazısı faalı (grafoloji; kişinin karakterini, onun el yazısını incelemekle belirtme), rüya falı (oneiromansi; görülen rüyanın, tersine olarak veya şahsî değerlendirmelerle yorumlanması) ve benzerleri, tarihe karışmış veya yaşayan milletlerde görülen fal çeşitlerindedir.

9 — Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Falnâme, s. 16.

10 — Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Falnâme, s. 25.

Uzun çağlar boyunca, insan topluluklarının başında bulunanların çoğu fala, falcılara büyük önem vermişlerdir. Yunan filozofu Pythagoras (Mısır ve bir kısım Asya ülkelerini dolaşarak oradaki ilimleri öğrendikten sonra Yunanistan'a nümerolojiyi, yani alfabe falını getirmiştir), Eflâtun, Aristo (yüz çizgilerine bakarak karakter okunması üzerine bir eser vermiştir) ve daha bir takım filozoflar fala inanmışlardır. Hükümdarların da fala önem verdiği, çevrelerinde bu işle uğraşan kimseler bulundurduğu görülüyor. Meselâ, İmparator II. Friedric'e Michael Scot, Catherine de Médicis'e Nostradamus ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e de John Dundee adlı astrologlar, Sultan IV. Mehmed'e Ahmed Efendi (Müneccimbaşı) danışmanlık yapmışlardır. Bunlar, tahta çıkma, savaş ilânı, denize gemi indirilmesi gibi önemli olaylarda «eşref saati»i (en uygun - uğurlu zamanı) belirtmekle görevli idiler. İmparatorluk Türkiyesinde bu işle görevli devlet memuru olan müneccim (yıldızlardan hükümler çıkaran, astrolog) aynı zamanda takvim ve imsakiyeleri de hazırlardı. İlmiye sınıfı ise müneccimleri sevmez ve onların davranışlarını doğru bulmazdı. Öyle ki, onların müneccimler için kullandığı «külli müneccimin kezzab» (bütün müneccimler yalancıdır.) deyimi, yaygın bir kullanış alanı bulmuştur. Osmanlı padişahları içinde I. Abdülhamit, Müslümanlığa aykırıdır diyerek müneccimlerin tavsiyelerine kulak asmamıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde 677 sayılı ve 13 Aralık 1925 tarihli bir kanunla fal, falcılık ve benzeri işler yasak edilmiştir. Zaten bu yasak, çağımızda pek çok medenî ülkede de vardır.

Öteden beri günlük yaşayışta ve edebiyatta sözü edilen bir fal da, ilm-i nücûm diye adlandırılan, yıldızların çeşitli durum ve hareketlerinden anlamlar çıkarılarak bakılan faldır. Bir işe başlarken iyi veya kötü zamanı tâyin etmekte de kullanılan bu fal için, güneşin bazı burçlarda ve ayın bazı safhalarında bulunması ile ikisi arasındaki çeşitli durumlar veya bir kısım yıldızın ikili, dörtlü, altılı halde bir araya glemesi anı, istenilen uygun zamanı belirtir. Böyle anlardaki doğum, yolculuk, temel atma, evlenme ve benzeri işler son derece hayırlı ve mutluluk getirici olarak kabul edilmiştir. Meselâ Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının birleştikleri zamanda doğan kimseye «sâhipkırân» denmiş ve bu deyim, zaman zaman şiirde yüceltici bir sıfat olarak kullanılmıştır:

«Sultan Murad-ı kâmrân efser-dih ü kişver-sitân,
Hem pâdişah, hem Kahraman sâhipkırân u Cem-haşem»(11)

11 — Nef'i, Kaside-i Bahâriyye.

Böylece gök cisimlerinden faydalanılarak bakılan fallar ahkâm-ı nücum (astroloji) adı verilen ilim kolu ortaya çıkmıştır. Bu konuda eser verenlerden Küşyâr (Kitab-ı Mahmil-i Usûl), Muhyiddîn-i Mağribî (Camii's-Sagîr), Ebû Ma'ser (Edvâr), Ebû Reyhân-ı Beyrutî (İrşâd), Sencerî (Tehâvil), Kasrânî (Mesâil)... gösterilebilir.

Eski Doğu kültür ve edebiyat dünyasının yaygın bir falı da remil-dir. Kâğıt üzerine yapılan noktalar ve yazılan yıldız adları ile ilgili bazı işlemlerden ibarettir. Hz. İdris'in mucizesinin remil ilmi olduğu bilinmektedir.

Türklük dünyasında falın yeri, öteki bazı milletlerde olduğu gibi, tarihinin derinliklerine kadar uzanır. Bugün için ele geçen en eski Türk kaynaklarından biri, Göktürk harfleri ile IX. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Irk Bitig adlı fal kitabıdır. V. Thomsen tarafından okunan ve yayımlanan bu eseri H. Namık Orkun, eski ve çağımız Türkçeleri ile yayımlamıştır(12). Eski Türk dini olan Şamanizm'de kam (şaman) (13) çeşitli görevlerinin yanı sıra kehânetle de uğraşır. Meselâ Göktürklerde kam, tahta çıkan hakanın boğazını bir ipek mendille sıkarak ve çıkan hırıltılı sese göre onun hükümdarlık süresini bildirirdi(14). XI. yüzyıl Acem tarihçilerinden olan Gardizî de Kırgız şamanı(15) hakkında şu bilgiyi vermektedir(16): Bunlar arasında Baginum dedikleri(?) bir kişi vardır; her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı âletlerini getirirler. Çalgıcılar çalmağa başlarken Baginum (kam olacak) bayılarak düşer; bundan sonra ondan bu yıl neler olacağını; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike, emniyet ve düşman saldırısı hakkında sorarlar. O (kam) hepsini söyler ve ekseriya onun dediği olur.» Bazan kam, Şamanist Altaylarda olduğu gibi, insan hayatındaki değişikliklerden, gelecekte haber vermek için, bir ruh sayılan ve «ay küniing kırkını» (ay ve güneşin kırpıntısı) diye adlandırılan Suyla'dan yararlanırdı(17). Hun şamanlarının bir işe girişilmeden önce ay ve yıldızların durumlarına bakmalarından, onların astronomiden de anladıkları sonucu çıkarılabilmektedir. Şamanist inanca göre kötü ruhları kovmak, her şeyi temizleyen ateş, aynı zamanda bir kehânet malzemesidir

12 — Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, II, İst. 1939, s. 71, v.d.

13 — Şaman sözü aslında Tunguzcadır; bkn. Prof. Dr. Laszlo, Tarihte Türklük, 1971, s. 28

14 — Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. II, s. 109.

15 — Kırgızlar daha sonraları Şaman sözü yerine bakşı'yı kullanmışlardır.

16 — Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 11.

17 — A.V. Anohin (Çev. Abdülkadir İnan), Altay Şamanlığına Ait Maddeler, Ülkü Dergisi, sayı 87, Mayıs 1940, c. XVI:

de. Nitekim eski Arap yazarlarından birinin anlattığına göre Türkler çok eskiden beri ateşe bakarak kehânette bulunurlardı(18): «Türklerin büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki, o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarın ölümünü, yahut uzak yolculuğu gösterir.» Yakutlar bir şeyi düşünmekte iken ateşten, ıslığı andıran ses çıkarsa o şeyin olmayacağını zannederler. Bundan başka ocaktaki külün kıpırdadığını görünce bunu, çocuk ruhunun oynaması diye kabul ederek ailede bir bebeğin doğacağına inanırlar.

Türk dilinin en eski döneminde (Eski Türkçede) fal ve falcılık ile ilgili sözlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan, «fal, kâhinlik, falcı; işaret, rümûz» gibi anlamlar taşıyan, Türkçe «ırk» kelimesinin Divânü Lugati't-Türk(19), Türk Turfan Metinleri(20) gibi eserlerde ırklamak (kâhinlik etmek, fala bakmak, falcıdan sormak) fiili ile birarada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca değişik Türk boy ve dillerinde fal sözünün karşılığı olarak ırım (Altay, Kazan, Baraba, Teleüt); falcı yerine de baguçi (Kazan, Tatar), balgır ve cıdayar (Kırgız), balıç (Kara Kırgız), cavruncu, kebzesi ve koşanaç (Çağatay), çabışçı (Altay, Teleüt), körümçü (Uygur), Kuşnaç (Şor, Türkmen, Çağatay), tölgeci (Koybal) gibi kelimelerin kullanıldığı, türkologlarca tesbit edilmiştir.

Halk yaşayışının dil ve düşünceye yansıyan etkileri dolayısıyla, öteden beri fal-uğur-uğursuzluk ile ilgili pek çok kalıplaşmış söz veya deyim dilimizde yer ettiği bir gerçektir: Fal açmak (veya açtırmak), fala (falına) bakmak (baktırmak), niyet tutmak (çekmek), kâhin olmak, ta'bir etmek, fal tutmak, gözü faltaşı gibi açılmak, uğurlu (uğursuz) saymak, yum tutmak, fenâya (veya iyiye) yormak (yorma), şom ağızlı, hayırdır inşallah, hayır ola, hayra alâmet, hayra yormak, kehânette bulunmak, gaipten haber vermek, müneccim olmak, sakal ve bıyık falına varmak (parmaklarla sakal ve bıyık karıştırıp düşünmek), falcı değilim ya..., gibi.

Konu ile ilgili atasözleri de oldukça fazla ve eskiye dayanır: Üs üşgürşe ölür(21) (Akbaba ıslık çalarsa insan ölür; yani akbaba insanın

18 — Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 42-43.

19 — Divânü Lugati't-Türk Dizini, Ankara, 1972.

20 — W. Bang—A. Von Gabain, Türkische Turfan—Texte I, Berlin, 1929.

21 — Ferit Birtek, En Eski Türk Sıvıları (Divânü Lugati't-Türk'ten Derleme) 1944, s. 18

yüzüne karşı öterse bu onun ölümüne işarettir, uğur sayılmaz). Tünle bulut örtense evlûg urı keldürmişçe bolur(22). (Akşamleyin bulut yansa, kızarsa, kadın erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin bulut kızarsa eve düşman girmiş gibi olur; yani, Türkler güneş battıktan sonra buludun kızarmasını uğur, sabahleyin kızarmasını ise şum sayarlar).

Batı Türkçesinde de: Sen aç, ben aç, otur da fal aç. Niyet hayır, akibet hayır (selâmet). Yıl uğursuzundur. Fala inanma, falsız da kalma. Fal bakar, açlıktan ağzı kokar. Ve benzeri atasözlerinin dışında, halk şiirinde de aynı konunun zaman zaman mısralara geçirildiği görüldüğü gibi;

Değirmen sala benzer,
Sevgilim bana benzer,
Yalnız yatan kızların,
Rüyası fala benzer(23).

Bir falcı yok bilecek,
Yâr ne zaman gelecek?
Gözüm doldu yaş ile,
Bunu kimler silecek(24).

Karanfilim mör açtı,
Saksılara dolaştı,
Sen benimsin ben senin,
Falcı böyle fal açtı(25).

Divan şiirinde de fal sözünün bazan manzum olarak kullanıldığı bilinmektedir:

Dinle imdi âşıkın ahvâlını
Kur'ada nice bulupdur fâlmı(26).

Fâl itdüm idi mushafı hüsnünde geldi lâ
Bildüm ki 'ışkun itse gerek nefy-i mâsivâ(27)

Alup o şevk ile Divan-ı Enverî'yi ele
Küşâde eyledi niyyet tutup o dem bir fâl
Garîb fatiha kim oldı nâgehân layih
Firâz-ı safhada bu matla-ı huçeste meâl(28).

22 — Aynı eser, s. 19.

23-24 — M. Hasan Göksu: Manilerimiz, İst. 1970.

25 — M. Hasan Göksu, Manilerimiz, İst. 1970.

26 — Niyâzî-i Kadîm, Mansurnâme.

27 — Nev'î, Netâyicü'l-Fünûn.

28 — Nedim, (İbrahim Paşa için) Kasîde-i Lâmiyye.

Fal ile ilgili olarak yazılan ve ihtilâcnâme, kıyâfetnâme, kehânet-nâme, tefeülnâme, yıldıznâme, hurşîdnâme gibi adlarla da anılan eserlerin genel adı falnâmedir. Falnâmelerin bazıları nesir, bazıları da şiir halindedir. Bu eserlerde kullanılan dil Türkçe, Arapça veya Farsçadır(29). Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul, Anadolu ve Avrupa kütüphanelerinde bu dillerde yazılmış yirmi dört falnâme tesbit etmiştir.

İmparatorluk Türkiyesinde, ağabeyi Sultan II. Bâyezid'le —kendi hakkı olarak bildiği— taht uğruna yaptığı savaşları, ancak ölümü (bazı tarihçilere göre zehirlenilmesi) ile sona eren yıllar boyu «gurbet esâreti» yüzünden olduğu kadar, şairlik cephesiyle de dikkati toplamış olan şehzâde -sultan Cem'in, Türkçe ve Farsça Divanlarından ve Cemşid ü Hurşîd mesnevisinden başka bir de falnâmesi vardır. Onun Türkçe Divanının sadece Üniversite Kütüphanesi TY. 5547 numarada kayıtlı yazmasında bulunan ve «Fal-i Reyhân-ı Cem Sultân» başlığını taşıyan falnâmesi bir çeşit kur'a falıdır. Türkçe Divanın hemen arkasında temiz ve hareketli bir nesih yazı ile yer alan kırk sekiz beyitlik bu falnâménin yeni Türk alfabesine çevrilen şekli aşağıdadır.

FAL-I REYHÂN-I CEM SULTÂN

1 Sipâs-i şükr-i minnet ol Hudâ'ya
Ki ümmet kıldı bizi Mustafâ'ya

Selâm ana ve eshâbına dâim
Dürûd evlâd ü ahabbına dâim

Gel iy yâr-ı muvâfık cân-ı sâdık
Gönül esrârına sensin muvâfık

Bu ezhârun birin kıl dilde ihfâ
Ki sen dimedin ola âşikârâ

5 Benefşe gonca sûsen lâle sünbül
Semen zanbak karanfil yâsemin gül

Şakayık nerges ü nesrîn ü reyhân
Dahı hem zeymerân çün hatt-ı cânân

Bu gül-zârı temâşâ eyle bir dem
Ki ezhâr itdi her birini hurrem

29 — Bkn. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Falnâme. İst. 1951.

Semen nesrîn ü zanbak zeymerân gül
Bile hem zînet için berg-i sünbül
Bu gül-şenden temâşâ-y-ise maksûd
Bu tertîbi gözet kim bulasın sûd

- 10 Karanfül gonce zanbak hem şakayık
Semenle zeymerân bunlara lâyık
Bu bâğun sıhhatin(30) bir lahza yârâ
Görüp tezyînini eyle temâşâ
Benefşe zanbak ü reyhân ü sûsen
Şakayık zeymerân nesrîn ü gül-şen
Gönülden seyr kıl gel bu cinânı
Gözet sûsen şakayık zeymerânı
Bile reyhân ü nesrîn dahı nerges
Karanfül yâsemîn zanbak hemîn pes

- 15 Gözet bu gül-sitânun ser-zemîni
Ne zeyn eyler karanfül yâsemînîni
Şakayık zeymerân reyhân ü lâle
Semen nesrîne sünbül den havâle
Eğer gül istesen dil-dâra yâr ol
Gül-i ruhsârı yâdına hezâr ol
Ki zîrâ gül yüzinden bir varakdur
Gül-âb anun suyundan bir arakdur
Eğer gonce dilerse hâtır-ı teng
Dehân-ı yârı bul hiç eyleme ceng

- 20 Ki zîrâ goncedür dil-ber dehânı
N'idersin gonceyi bulursan anı
Eger dâim benefşe istese dil
Yüri var hatt-ı derden eyle hâsıl
Ki zîrâ hatt-ı dil-ber müşg-bûdur
Benefşe ol sebebden kayguludur

30 — Yazmada «sıhhatini» şeklinde ise de, bu durumda vezin bozulmaktadır.

Eger nerges dilerse gönlün iy yâr
Gözi yâdına var ol haste vü zâr

Ki zîrâ çeşm-i dil-ber itse nîreng(31)
Olur bâğ içre nerges vâlih ü deng

25 Eğer dilden dilersen seyr-i lâle
Lebi yâdına var nûş it piyâle

Ki zîrâ la'l-i dil-berden bilüp fer
Lebi yâdına içre lâle sâgar

Eğer cândan dilersen şâh-ı sünbül
Gerek boynunda dâim bend-i kâkül

Ki zîrâ kâkül-i yâr eslemez bend
Urur her lahzâ sünbül boynına bend

Eğer sûsen dilerse hâtırun var
Hat-ı dil-dâr-ıla ol dâimâ yâr

30 Ki zîrâ hattı sevdâsıyla sûsen
Güli hâk içre tutdı câyı mesken

Eğer gönlün semen isterse bâri
Gözet her gûşeden rûy-ı nigârı

Ki zîrâ 'ârız-ı dil-ber semendür
Semen ol mâcerâdan muğtetendür

Eğer isterse gönlün yâsemîni
Gözünden gitmesün dil-ber cebîni

Ki zîrâ yâsemindür haddi yârun
Ki oldur zîneti fasl-ı bahârun

35 Eğer gönlün dilerse berg-i zanbak
Ruhından vir gönül bâğına revnak

Ki zîrâ hüsn-i yâr itmese pertev
Virürdi berg-i zanbak dâne-i cev

Eger cân-ıla istersen karanfül
Cefâ-yı yâra hâli kıl tahammül

31 — Yazmada bir nokta fazlalığı dolayısıyla «tîreng» şeklinde ise de bu, istinsâh hatâsı olmalıdır.

Ki zîrâ hâli tutaldan bu hûy
Karanfûl andan umar rengi bûytı
Eger kılmak dilersen seyr-i reyhân
Yüzi zülf-i gamından ol perîşân

40 Ki zîrâ zülf-i dil-ber viridi zînet
Anun'çün buldı reyhân böyle rağbet

Eğer nesrîn dilerse hâtırun var
Sana nesrîn yiter dâim ruh-ı yâr

Ki zîrâ hüsn reşki-y-ile nesrîn
Gezer her sahn-ı sahrâlarda gam-gîn

Eger hâtırdan istersen şakayık
Yüzün gör cândan it kat'ı 'alâyık

Ki zîrâ -hüsn-i yâr isterse sûret
Şakayık andan umar lutf u zînet

45 Eger dâim dilerse zeymerânı
Ruhı yâdına it başını fâni

Ki zîrâ ruhlarıdur mühr-i enver
Ruh-ı dil-berden umar zeymerân fer

Degüldür hükm-i gaybı kasdum el-hak
Hemân maksûd olan san'atdur el-hak

Ki hükm-i gayba Hak'dur ancak ahkem
Budur söz toğrusı vallâhi-a'lem.